

مدارس همدان

از پهلوی دوم تا انقلاب اسلامی

بخش ۲

محمود عالمی*

مقالات

اشاره

در بخش اول این مقاله مدارس اولیه همدان، از نهضت مشروطه تا پایان دوره پهلوی اول، معرفی شدند. اکنون ادامه این جریان فرهنگی، تا انقلاب اسلامی ایران را می‌آوریم. به لحاظ پیوستگی این مسیر، در مواردی به قبل و بعد از این دوره هم اشاره می‌شود. در شماره‌های بعدی هم به آموزش و پرورش همدان در بعد از انقلاب اسلامی هم پرداخته خواهد شد. شایان ذکر است که این دو مقاله برگرفته از پژوهشی تاریخی - اسنادی درباره تاریخچه آموزش و پرورش همدان توسط نویسنده محترم جناب آقای عالمی می‌باشد.

مقدمه:

در ابتدا به اختصار تأثیر حوادث اجتماعی این دوره بر فعالیت مدارس همدان را بیان می‌کنیم:

۱. از ۱۳۲۰ ش: مدارس خارجی دوباره با عناوین جدید به فعالیت پرداختند. در همدان مدرسه آلیانس با نام اتحاد به فعالیت خود ادامه داد و به تدریج با تأسیس مراکز آموزشی متعدد، فعالیت‌های فوق برنامه از جمله پیشاهنگی و جشن‌های دولتی بیشتر شدند.

۲. خودمختاری آذربایجان / ۱۳۲۴ ش: این دوران که با تحولات داخلی و فعالیت برخی از احزاب چپ شروع شده بود، در همدان باعث بروز اختلافاتی بین برخی از معلمان شد که به تغییر زود هنگام رؤسای اداره فرهنگ در چندین دوره منجر شد. تعدادی از فرهنگیان به مناسبت نجات آذربایجان مراسمی برگزار کردند و در اوایل دهه ۳۰ حامیان فرهنگی جبهه ملی در حمایت از دکتر مصدق، به این احزاب اضافه شدند.

* دبیر بازنشسته و پژوهشگر حوزه تاریخ تعلیم و تربیت

زمینه انقلاب اسلامی در بین فرهنگیان وجود داشت

۳. تغییر نظام آموزشی / ۱۳۵۰ ش: طرح آن از سال‌ها قبل مطرح شده بود و در این سال، با تشکیل اولین دوره سه‌ساله راهنمایی تحصیلی شروع شد. سه سال بعد، دوره چهارساله دبیرستان با رشته‌های متنوع فعال شد. در همدان نیز برخی از مدارس ابتدایی و دبیرستان به این دوره اختصاص یافتند و مرکز آموزش معلمان راهنمایی تأسیس شد.

۴. افزایش درآمد نفت / ۱۳۵۱ ش: با افزایش درآمدهای دولت، تعداد و تجهیز مدارس افزایش یافت و در همدان تعدادی از ساختمان‌های نوبنیاد آموزشی، رفاهی و ورزشی، از جمله خانه معلمان و خانه جوانان و هنرستان زاهدی (دباج)، به تدریج افتتاح شدند.

۵. انقلاب اسلامی ایران / ۱۳۵۷ ش: زمینه انقلاب اسلامی در سال‌های قبل‌تر از آن در بین فرهنگیان وجود داشت، اما در سال ۱۳۵۷ با تظاهرات عمومی به اوج خود رسید. مدارس به حالت نیمه تعطیل و تعطیل درآمدند و معلمان فقط به تدریس بخشی از کتاب‌های درسی موفق شدند.

مقطع‌ها و دوره‌های تحصیلی

۱. دوره تهیه / آمادگی / کودکستان / پیش‌دبستانی

این پایه تحصیلی، طبق آمار سال ۱۳۰۶ ش، در ۱۲ مدرسه فعال بوده است (زند، ۱۳۹۷: ۷۱۲).

در سال‌های بعد، آموزشگاه‌های غیردولتی در تأسیس این دوره فعال‌تر شدند. از جمله کودکستان پروین در سال ۱۳۲۸ ش با سرمایه اولیه برخی از فرهنگیان تأسیس شد^۱ که ۷۵ درصد سهام آن را کارکنان، به مبلغ هر سهم ۱۰۰۰ ریال، پرداختند. اما در تاریخ ۱۳۳۰/۱۰/۱۲ مدرسه نامه زیر را خطاب به اداره می‌نویسد:

«اداره فرهنگ همدان

کودکستان پروین در دو سال پیش به همت فرهنگیان برای پیشرفت تعلیم و تربیت کودکان تأسیس گردید. متأسفانه به علت اینکه هر ماه مبلغ قابل توجهی هزینه دارد، مؤسسان قادر به تحمل زیان نیستند. در دی‌ماه ۱۳۳۰ تا فروردین ۱۳۳۱ موقتاً تعطیل گردید» (سند: ۹۱/۲۹۷/۲۰۷).

«محل این کودکستان در محل هتل فرانس (هتلی که بیشتر خارجی‌ها به آن می‌آمدند)، واقع در خیابان بوعلی، اطراف آرامگاه بوعلی بود» (قدکچی، ۱۴۰۰: مصاحبه شخصی).

۱. مؤسس آموزشگاه، محمد نوغان، کارمند اداره، و مدیر آن اقدس کیانپور. ۱۸ نفر جزو سهام‌داران بودند، از جمله: مهدی مکارچی، منصور سجادی، شمس قراگزلو، اشرف بطحایی، زهرا بهمنی، نصرت شاهینی و جناب» (سند: ۹۱/۲۹۷/۲۰۷).

از دهه ۵۰ کودکستان ملی ابن سینا از آموزشگاه‌های فعال و با امکانات به نسبت خوب این دوره بود. همچنین، مدارس زیر به ضمیمه مدارس ابتدایی، کودکستان داشتند: «مدرسه نور (سال ۱۳۳۶: عکس ۳۲)؛ پهلوی (سال ۱۳۳۶)؛ سوم اسفند (سال ۱۳۵۱)؛ ملاپروین (سال ۱۳۵۵)؛ فردوسی (سال ۱۳۵۵)؛ نوبنیاد (سال ۱۳۵۵)؛ باباطاهر / شاهپور (سال ۱۳۵۵)؛ معصومخانی (سال ۱۳۵۶)؛ هاتف (سال ۱۳۵۶)؛ رهنما (سال ۱۳۵۶)» (سند: ۹۱/۲۹۷/۲۶۴۳).

«در سال ۱۳۵۱ مرکزی به عنوان مربی کودک در خیابان جهان‌نما، به ریاست خانم حسینی وفا، برای تربیت مربیان کودکستان تأسیس شد که به بانوان واجد شرایط و دیپلمه آموزش می‌داد. دوره آن ابتدا شش ماهه بود که به یک سال ارتقا یافت و به فارغ‌التحصیلان آن در سال ۱۳۵۷ مدرک فوق دیپلم داده شد» (غفوری، ۱۴۰۰: ۷۸-۷۹).

۲. دوره ابتدایی

در سال تحصیلی ۱۲۹۶-۱۲۹۵ اولین دانش‌آموزان دوره شش‌ساله ابتدایی از مدارس همدان فارغ‌التحصیل شدند و مدرک ششم ابتدایی دریافت کردند (زند، ۱۳۹۷: ۴۵۷) و مدارس دولتی به تدریج تأسیس شدند.

تعداد دبستان‌ها در سال ۱۳۲۲ در شهر همدان و روستاهای تابعه آن به ۲۹ رسید (همان: ۴۷۳).

«در سال ۱۳۳۴ تعداد مدارس ابتدایی شهر همدان ۵۱ دستگاه بود که از این تعداد ۳۸ دبستان پسرانه و ۱۳ دخترانه است.» (سالنامه دبیرستان پهلوی، ۱۳۳۴: ۲۹). البته از این‌ها تعدادی تعطیل شدند یا تغییر نام یافتند.

نکته قابل توجه، کم‌شدن تعداد دانش‌آموزان در پایه‌های سوم تا ششم دبستان است؛ به‌صورتی که تعداد دانش‌آموزان دختر این پایه‌ها در برخی از مدارس طبق آمار سال ۱۳۳۶ به بیش از نصف تقلیل یافته است. از عوامل متعدد آن، می‌توان به مردودی و ترک تحصیل به علت کار در پسران، و ازدواج در دختران اشاره کرد.

امتحانات پایانی سال ششم ابتدایی از اهمیت خاصی برخوردار بود. با تصدیق پایه ششم برخی استخدام می‌شدند. طبق آمار سال ۱۳۳۶ تعداد شرکت‌کنندگان این پایه تحصیلی در همدان به این شرح بوده است (قشمی، ۱۳۹۶/ گنجینه ابن سینا):

تعداد	قبولی	تجدیدی	مردود
دانش آموز پسر ۵۱۶ نفر	۸۲ نفر	۱۰۱ نفر	۱۳ نفر
داوطلب متفرقه ۷۶ نفر	۲۰ نفر	۳۷ نفر	۱۹ نفر
دانش آموز دختر ۷۶ نفر	۲۱۷ نفر	۱۸ نفر	-

بخشی از مدارس آن دوره به شرح زیر ارائه می‌شود (موزه آ و پ همدان، ۱۴۰۰ و سازمان اسناد همدان، ۱۴۰۰).

ردیف	دبستان	تأسیس یا دایر	نوع	پسر - دختر	محل
۱	سنایی/سپروس	۱۳۲۱	دولتی	دخترانه	خ سنگ‌شیر (سپروس)
۲	بوعلی	۱۳۲۱	دولتی	دخترانه	میدان میرعقیل - گنبد علویان
۳	فروغی	۱۳۲۱	دولتی	دخترانه	پل پهلوان‌ها
۴	فرخی / ۸ اسفند	۱۳۲۲	دولتی	دخترانه	کله پا / کله پا
۵	مختلط ش ۱ و ۲	۱۳۲۲	دولتی	مختلط	خ باباطاهر
۶	زنگنه	۱۳۲۲	دولتی	دخترانه	کوچه استر / ضمیمه ابن سینا
۷	پرورش	۱۳۲۲	ملی	پسرانه	سرقلعه - تپه هگمتانه
۸	رضوان	۱۳۲۲	ملی	پسرانه	خ شورین
۹	علویان	۱۳۲۲	دولتی	پسرانه	باباطاهر / بن بست بهاری
۱۰	حافظ	۱۳۲۲	دولتی	پسرانه	خیابان شورین / جولان
۱۱	سوم اسفند	۱۳۲۶	دولتی	پسرانه	چهارراه کبابیان
۱۲	دارا	۱۳۲۶	دولتی	پسرانه	خ اکباتان / ک لیجه مبین
۱۳	علمی	۱۳۲۶	ملی	پسرانه	درب حکیم خانه
۱۴	رهنما	۱۳۲۸	دولتی	دخترانه	...
۱۵	محمد رزاقی	۱۳۲۸	دولتی	پسرانه	میدان شریعتی
۱۶	رازی	۱۳۳۰	دولتی	پسرانه	خ بوعلی / حمام عبدل
۱۷	شریعتی فعلی	۱۳۲۸	دولتی	پسرانه	میدان شریعتی
۱۸	فارابی	۱۳۳۰	دولتی	پسرانه	خ شوین / ک آخوند
۱۹	جامی / هاتف	۱۳۳۰	دولتی	پسرانه	ک امیرکبیر / باغچه آیوسف، راسته گندمی‌ها
۲۰	پرورشگاه (ضمیمه)	۱۳۳۰	دولتی	پسرانه	...
۲۱	۴ آبان	۱۳۳۰	دولتی	دخترانه	بن بازار / ک اجاقی
۲۲	عارف	۱۳۳۶	دولتی	پسرانه	اول سعیدیه
۲۳	صابر	۱۳۳۶	دولتی	پسرانه	نظر بیک
۲۴	آزرم	۱۳۳۶	دولتی	دخترانه	...
۲۵	شمس	۱۳۳۶	دولتی	پسرانه	...
۲۶	علی‌رضا پهلوی / نمونه	۱۳۳۶	دولتی	پسرانه	خ باباطاهر

ردیف	دبستان	تأسیس یا دایر	نوع	پسر - دختر	محل
۲۷	امیرکبیر/ ۶ بهمن	۱۳۳۶	دولتی	پسرانه	نزدیک مصلا
۲۸	جلوه	۱۳۳۶	دولتی	دخترانه	درب حسین خانی
۲۹	سروش	۱۳۳۶	دولتی	دخترانه	... / اول جوادیه
۳۰	شهناز	۱۳۴۵	دولتی	دخترانه	خ میرا زاده عشقی/ اول کمال آباد
۳۱	کشاوری	۱۳۴۵	دولتی	پسرانه	جهان نما
۳۲	آزاد	۱۳۴۵	دولتی	پسرانه	خ عباس آباد
۳۳	الوند کلدانی	۱۳۴۶	ملی	مختلط	خ پذیرائی - ک کلیا
۳۴	بهار		دولتی		محوطه زندگی ها
۳۵	خزائی	۱۳۴۸	دولتی	دخترانه	خ آزاد
۳۶	اکباتان	۱۳۴۶	غیردولتی	پسرانه	پشت مسجد حاج احمد
۳۷	مریم	۱۳۴۹	دولتی	دخترانه	دوگوران - خ کرمانشاه
۳۸	بختیاری	۱۳۴۹	دولتی	پسرانه	پیشاهنگی / خ گلزار
۳۹	فاضلی	۱۳۵۰	دولتی	دخترانه	خ جوادیه
۴۰	دانش حصار	۱۳۵۰	دولتی	...	حصار
۴۱	فرخ سرشت	۱۳۵۰	دولتی	دخترانه	خ شورین
۴۲	رهنما	۱۳۵۰	دولتی	پسرانه	محوطه کلیا
۴۳	همايون	۱۳۵۰	ملی	دخترانه	ک مسجد حاج احمد
۴۴	۲۵ شهريور	۱۳۵۰	دولتی		خ داریوش
۴۵	ادب	۱۳۵۱	دولتی	پسرانه	
۴۶	تربیت	۱۳۵۱	دولتی	دخترانه	خ عباس آباد
۴۷	جام جم	۱۳۵۲	دولتی	دخترانه	
۴۸	نوبنیاد/ حافظ	۱۳۵۲	دولتی	پسرانه	نظریک
۴۹	شهناز	۱۳۵۲	دولتی	دخترانه	خ میرزاد عشقی / کمال آباد
۵۰	نوبنیاد منوچهری	۱۳۵۵	دولتی	دخترانه	
۵۱	نوبنیاد دیزج	۱۳۵۵	دولتی	دخترانه	
۵۲	شکيبا	۱۳۵۶	دولتی	دخترانه	خ شورین/ جولان
۵۳	معصوم خانی	۱۳۵۶	دولتی	پسرانه	باباطاهر
۵۴	ملا پروین / جنت	۱۳۵۶	دولتی	پسرانه	خ سعیدیه

معلمان و دانش آموزان سال ششم دبستان زنگنه (۱۳۲۸ ش)^۱

□ دبستان‌های توابع (شهری و روستایی) همدان

برخی از مدارس این مناطق که از سال ۱۳۲۲ تا حدود سال ۱۳۵۵ تأسیس شدند از منابع مختلف (از جمله زنده، ۱۳۹۷: ۴۷۴) و اسناد اداره کل آموزش و پرورش (۱۴۰۰) به دست آمده‌اند، به شرح زیرند:

ردیف	روستا	دبستان	ردیف	روستا	دبستان
۱	آبشینه	قآنی	۱۲	دستجرد	غزالی
۲	امزاجرد	امزاجرد	۱۳	سرخ‌آباد	اردشیر
۳	درجزین	خاقانی	۱۴	نشر و گاوخانه	نادری
۴	لاله‌جین	ابوالمعالی - خسروی	۱۵	ابرو	غبار
۵	دره مرادبیک	دقیقی	۱۶	لتکا	ملی خیام
۶	شورین	سیروس / شورین	۱۷	مهاجران	ملی عنصری
۷	بهار	هدایت	۱۸	فاریج	ملی رودکی
۸	فامنین	انوری	۱۹	جنت‌آباد	ملی فارابی
۹	آجین	آجین / بدیع‌الزمان	۲۰	صالح‌آباد	فردوسی
۱۰	دمق	مولوی	۲۱	جورقان	جورقان
۱۱	اسدآباد	مهر - سیدجمال‌الدین	۲۲	سنگستان	غضائری

۱. استقرار موقت در دبیرستان ابن‌سینا - ضمیمه دانشسرا (رضویان، ۱۳۹۸).

ردیف	روستا	دبستان	ردیف	روستا	دبستان
۲۳	منوچهری	امزاجرد	۳۳	همه کسی	فروغی
۲۴	زاغه	زاغه	۳۴	فقیره	سلمان
۲۵	رزن	رزن	۳۵	ینکجه	گویا
۲۶	حسین آباد	خواجه نصیرالدین	۳۶	نظام آباد	نظامیه
۲۷	بهادر بیک	فرخی	۳۷	مربانج	عسجدی
۲۸	شاهنجرین	کوپر	۳۸	کره چاقا	عین القضاة
۲۹	تفریجان	امیرکبیر	۳۹	صالح آباد	فردوسی
۳۰	دیزج	ایمان / دانش	۴۰	کهارد	کلینی
۳۱	پشتجین	قائم مقام	۴۱	علی آباد	نظام وفا حصارخانی
۳۲	دیوجین	انقلاب سفید	۴۲

۳. دوره راهنمایی تحصیلی

مدارس راهنمایی همدان نیز طبق برنامه در سال ۱۳۵۰ شروع به فعالیت کردند. در همان سال، تعدادی از مدارس ابتدایی و دبیرستان به راهنمایی تبدیل شدند و تعدادی نیز به تدریج به آن‌ها اضافه شدند:

مدارس راهنمایی شهر همدان از آغاز تأسیس در سال ۱۳۵۰ تا سال ۱۳۵۷ بر اساس نام اولیه و آخرین رئیس به شرح زیر بودند: (دفاتر مدارس راهنمایی ناحیه ۱ و ۲، ۱۳۹۸ و اسناد: ۹۱/۲۹۷/۲۶۴۱ و ۹۱/۲۹۷/۲۹۶۴).

ردیف	مدرسه راهنمایی	رئیس	محل
۱	دولتی پسرانه ظفر	محمد بیچارچی	ذوالریاستین
۲	دولتی پسرانه تاج	حسن صفاریان	خ شاهپور ک مصل
۳	دولتی پسرانه کشاورز	صادق مظفر	خ کوچه مشکی
۴	دولتی پسرانه غبار همدانی	محمد خوانساری	اول جوادیه
۵	دولتی پسرانه صابر	حسین امین التولیه	خ اکباتان جنب دانشسرا راهنمایی
۶	دولتی پسرانه ابوریحان بیرونی	...	ک فرخ سرشت
۷	دولتی پسرانه شاهعباس	جواد خانی	خ شاهعباس / چ عباس آباد

ردیف	مدرسه راهنمایی	رئیس	محل
۸	دولتی پسرانه سیروس کبیر	عباس زند	محوطه بنی صدر
۹	دولتی پسرانه باباطاهر	احمد خلیلی	پل مراد
۱۰	دولتی پسرانه پرورش	باقر چلبیان	عین القضاة/جنب مسجد آخوند
۱۱	دولتی پسرانه عطار	جواد عطار	پل شکریه /ک شیر و خورشید
۱۲	دولتی پسرانه خیام	کاظم شیشیان	کولانچ / نزدیک مسجد
۱۳	دولتی پسرانه کاوه	تقی خدادوست	نظر بیگ
۱۴	دولتی پسرانه بختیاری	ناصر شوندی	جنب پیشاهنگی - گلزار
۱۵	دولتی پسرانه باقر ادبی	قدیر کمالی	خ شاهپور / ک نظربیک
۱۶	دولتی پسرانه محمد عالمی	هادی فرجی	انتهای شهناز / گلزار
۱۷	دولتی پسرانه حسن سجادی	احمد سحرخیزان	خ شاهپور
۱۸	دولتی دخترانه ارم	خانم ذوقی	خ شاهپور / جنب مسجد خداکرم
۱۹	دولتی پسرانه خشایار	تقی رجبعلی زاده	ک استر
۲۰	دولتی دخترانه اوحدی	خانم وزیری	چهارراه امیرکبیر
۲۱	دولتی دخترانه جاوید	خانم هیربد	آقاجانی بیک / فرنگی ها
۲۲	دولتی دخترانه بوعلی	خانم دشتی	گنبد علویان
۲۳	دولتی دخترانه عراقی	خانم کریم پور	شش صد دستگاه
۲۴	دولتی دخترانه داریوش	خانم مؤمنی	میدان ۲۸ مرداد / روبروی باشگاه معلمان
۲۵	دولتی دخترانه کوروش کبیر	خانم مرتضوی	روبروی دبیرستان پهلوی - ک پروین
۲۶	دولتی دخترانه غمام	خانم بهرام نژاد	خ میزاده عشقی / روبروی دخانیات
۲۷	دولتی دخترانه علی ساجدی	خانم کریمی	سعیدیه / ک ناهید
۲۸	دولتی دخترانه مظهر	خانم رکنی	خ سعیدیه / ک نغمه
۲۹	ملی پسرانه شرافت	...	خ بوعلی / کولانچ
۳۰	ملی پسرانه علمی	صادق حجازی	خ بوعلی / کولانچ
۳۱	ملی پسرانه اعتضاد	محمدحسین شهیدی	خ ششم بهمن / چ نواب
۳۲	ملی دخترانه کوکب	خانم لک	ک حاج احمد
۳۳	ملی مختلط ابن سینا	خانم شمس	خ پذیرایی
۳۴	ملی مختلط الوند کلدانی	خانم سپهر آراء	خ پذیرایی / ک بهروز
۳۵	ملی مختلط اتحاد	...	قاشق تراشان

دانش‌آموزان و معلم کلاس اول راهنمایی مدرسه تاج / دهخدا (۱۳۵۳)

در همان ایام، در همدان نیز هسته مرکزی مشاوران مدرسه راهنمایی^۱ دایر گردید (زند، ۱۳۹۷: ۵۳۰).

«در سال ۱۳۵۵ دوره خاصی برای دانش‌آموزان ممتاز مدارس راهنمایی همدان برگزار شد که با شروع به فعالیت دانشگاه بوعلی همدان با همکاری دولت فرانسه تأسیس شده بود. تعدادی از دانش‌آموزان پنجم ابتدایی با معدل ۱۷، برای آموزش و ورود مستقیم به دانشگاه بوعلی انتخاب شدند. دو کلاس با ظرفیت ۲۰ نفر در مدرسه راهنمایی کشاورز تشکیل شد. دو معلم فرانسوی آموزش زبان فرانسه آن‌ها را عهده‌دار شدند. این دوره در دو سال تا سال ۱۳۵۷ ادامه داشت و با انقلاب اسلامی ایران، این دوره آموزشی تعطیل شد» (معینی‌فر، ۱۳۹۹: مصاحبه شخصی).

۴. دوره دبیرستان

در آغاز تشکیل مدارس متوسطه در همدان، تا پایه سوم، سیکل اول، تدریس می‌شد. تعداد دانش‌آموزان در سه پایه اول در گزارشی در سال ۱۳۰۶ در پنج دبیرستان فعال بوده است (رحیمی، ۱۳۷۲: ۵۷)، اما به تدریج مدارس دولتی دیگری به آن‌ها اضافه شدند، به صورتی که «در مهرماه ۱۳۲۲، هشت دبیرستان و دو دانش‌سرا در شهر همدان و یک دبیرستان در بخش اسدآباد بوده است:

دبیرستان شش کلاسه دولتی پهلوی؛ پنج کلاسه ملی ابن‌سینا؛ سه کلاسه زنگنه؛ دانش‌سرای (پسران-دختران)؛ اتحاد (پسران-دختران)؛ سه کلاسه شرافت؛ سه کلاسه دولتی شاهدخت؛ سه کلاسه ملی ایراندخت (دختران)؛ دولتی سید جمال‌الدین اسدآبادی / اسدآباد» (زند، ۱۳۹۷: ۴۷۲).

۱. به سرپرستی علی‌اکبر بلالی و همکارانشان (زند، ۱۳۹۷؛ ۵۳۰). نگارنده در مدرسه راهنمایی ظفر به یاد دارد که مشاور مدرسه پرسش‌نامه و امتحان برای سنجش انجام می‌دادند، اما در نهایت انتخاب رشته بر اساس نمره‌های پایانی برخی از درس‌های سوم راهنمایی بود.

در سال ۱۳۳۴ تعداد دبیرستان‌های همدان به ۱۰ دبیرستان رسید: سه دبیرستان آن ملی و هفت دبیرستان دیگر به نام‌های «پهلوی، دکتر شریعتی فعلی، ابن‌سینا، امیرکبیر، دخترانه شاهدخت، دخترانه آزمون و دانش‌سرای پسران دولتی و دبیرستان اتحاد (پسران و دختران) و دخترانه الوند و پسرانه شرافت ملی» بودند. سه دبیرستان نیز در بخش‌های اسداباد، رزن و بهار دایر شدند (سال‌نامه دبیرستان پهلوی، ۱۳۳۴: ۲۹).

از دهه ۵۰ به بعد، به تدریج با رونق و تجهیز دبیرستان‌های دولتی، از دبیرستان غیردولتی (خارجی و ملی) دوره‌های قبل خبر چندانی نیست؛ به صورتی که «در سال ۱۳۵۵ شهر همدان دارای چهار دبیرستان دولتی پسرانه با ۳۷۹۹ دانش‌آموز و ۱۴۸ کارمند، سه دبیرستان دولتی دخترانه با ۲۵۶۳ دانش‌آموز و ۴۲ کارمند، و در مجموع دارای ۱۲۳ کلاس درسی بوده است» (دفتر هماهنگی برنامه‌ها، ۱۳۵۶: ۲۰۰).

علاوه بر تأسیس و تکمیل دوره متوسطه در مدارس ابتدایی که شرح آن‌ها در مدارس اولیه آمد، مدارس متوسطه جدیدی نیز به صورت مستقل تأسیس شدند که عبارت‌اند از:

ردیف	دوره متوسطه	تأسیس یا دایر	نوع	سال ۱۳۵۶ به ریاست	رشته	محل
۱	پسرانه الوند	۱۳۳۰	ملی	...	سیکل اول	محله فرنگی‌ها
۲	پسرانه دکتر شریعتی	۱۳۳۰	دولتی	صادق رادینیا	ادبی - طبیعی - ریاضی	خ مهدیه
۳	دخترانه آزمون	۱۳۳۴	دولتی	خانم روغنی	...	خ بوعلی، پشت دادگستری
۴	دخترانه پروین اعتصامی	۱۳۳۴	دولتی	خانم مینوبخش	ادبی و ...	خ پاسستور، ک پروین
۵	پسرانه امیرکبیر	۱۳۳۴	دولتی	...	علمی و ادبی	خ شورین، خ پذیرائی، امیرکبیر
۶	دخترانه الوند	۱۳۴۰	ملی	...	سیکل اول	ک آ یوسف، بلوار مدنی
۷	پسرانه علویان	۱۳۴۴	دولتی	عبدالله ناصر شریفی	ادبی - تجربی	جنب گنبد علویان، گازران
۸	دخترانه هنرستان گلپریان / فاطمیه	۱۳۴۷	دولتی	خانم نائیبیان	خانه‌داری - بهداشت - اداری - خیاطی	کمال آباد، چ پاسستور، خ عباس‌آباد
۹	پسرانه تاج	۱۳۴۷	دولتی	...	سیکل اول - ادبی	خ شورین، ک آخوند، پای مصلا

۱. این مدارس به غیر از دبیرستان‌های ابن‌سینا، پهلوی، شرافت و شاهدخت هستند که در بخش اول مقاله بیان شدند. منابع: (اسناد، مصاحبه و کتاب‌ها). که در داخل متن یا فهرست منابع آمده‌اند.

ردیف	دوره متوسطه	تأسیس یا دایر	نوع	سال ۱۳۵۶ به ریاست	رشته	محل
۱۰	پسرانه هنرستان زاهدی / دیباج	۱۳۵۲	دولتی	پرویز عزیزی نژاد	مکانیک، برق، صنایع چوب و...	خ هنرستان
۱۱	دخترانه محمد عالمی	۱۳۵۶	دولتی	خانم فرید	علوم انسانی - تجربی	کمربندی بوعلی، خ مدنی، ج هنرستان فاطمیه
۱۲	دخترانه لادن	۱۳۵۶	دولتی	...	علوم انسانی	چ پاستور، روبه روی دخانیات

دبیرستان ماندگار ابن سینا^۱ (۱۳۴۵ ش): دانش آموزان همراه مدیر (محمد عالمی) و معاونان

□ هنرستان های فنی و حرفه ای

دبیرستان دخترانه شاهدخت که تأسیس آن به سال ۱۳۱۴ برمی گردد، با پذیرش دانش آموز در دهه ۴۰ در رشته خانه داری و پرستاری، اولین گام را در این زمینه برای دختران برداشت.

در سال ۱۳۴۷ اولین هنرستان دخترانه به صورت مستقل به نام سیف الله گلپریان^۲ تأسیس شد. یکی از هنرآموزان اولیه آن می گوید:

«ابتدا در خیابان کمال آباد بود؛ محلی که هنوز محوطه سازی آن آماده نشده بود و امکانات آموزشی و کارگاهی مناسبی برای ما که رشته خیاطی بودیم، نداشت. با نمایندگان

۱. مدرسه آمریکایی در سال ۱۳۱۹ به ابن سینا تغییر نام یافت (به بخش اول این مقاله مراجعه شود).

۲. معلم هنرمند به جهت خدمات هنری ایشان، هنرستان به نام ایشان نام گذاری شد.

۳. به مرکز تربیت معلم پسران واگذار شد و بعد از نوسازی دبیرستان دخترانه فاطمه الزهرا و سپس حضرت فاطمه (س) شد. «هنرستان گلپریان دهه ۵۰ در کوچه اسستر و مردخای قرار داشت» (قشمی، ۱۴۰۰: مصاحبه شخصی). و اکنون به نام هنرستان دخترانه فاطمیه در محل دبیرستان الوند اورشان قرار دارد.

دانش‌آموزان برای اعتراض به اداره رفتیم. سرانجام هنرستان را به محلی در چهارراه پاستورا / روبه‌روی مخابرات، منتقل کردند» (عالی، ۱۳۹۸: مصاحبه شخصی).

■ هنرستان فنی زاهدی / شهید دیباج

به‌منظور ساخت هنرستان در اواخر دهه ۴۰، محوطه وسیعی در منطقه‌ای به نام فلاحت که محل زراعت بود، در نظر گرفته شد. با ساخت هنرستان به تدریج محوطه و خیابان آن رونق گرفت و به خیابان هنرستان معروف شد. این هنرستان را در سال ۱۳۵۰ کشور شوروی در همدان ایجاد کرد. وسعت آن ۷۰ هزار متر است. بزرگ‌ترین هنرستان غرب کشور است و در زمان آقای اکبری، رئیس فرهنگ وقت، در اوایل دهه ۵۰ تجهیز شد. مهندس پرویز عزیزی نژاد^۱، اولین مدیر هنرستان، که به کمک همکارانش در تکمیل و تجهیز هنرستان نقش سازنده‌ای داشت، درباره تأسیس آن می‌گوید: «هنرستان همدان را در طی دو سال با ۲۰ کارشناس روسی (که قرارداد ایران با شوروی بود)، از صفر تا ۱۰۰ ساختم. این مجموعه در خاورمیانه بی‌نظیر بوده و هست» (عزیزی نژاد، ۱۳۹۹: پ: ۹؛ مصاحبه).

از سال ۱۳۵۳ به تدریج فارغ‌التحصیلان پسر دوره راهنمایی و علاقه‌مند به رشته‌های فنی، با احتساب نمره لازم، برای اولین بار در همدان جذب این هنرستان صنعتی شدند که در طی چهار سال دیپلم فنی می‌گرفتند.

■ مدارس خاص

این مدارس غیردولتی، نام ظاهری غیرانتفاعی را به یکدک نمی‌کشیدند، اما در عمل چنین بودند. در آن دوره هدف آن‌ها ترویج فرهنگ مذهبی یا کمک به دانش‌آموزان مستعد و کم‌بضاعت بوده است.

۱. مدرسه ملی علمی / جامعه تعلیمات اسلامی پسران

«جامعه تعلیمات اسلامی^۲ به راه‌اندازی مراکز آموزشی و تربیتی در تهران و شهرستان‌ها اقدام نمود. در همدان در سال ۱۳۲۶، توسط شیخ علی شمس حائری و مساعدت اسلامی تأسیس شد. مراسم افتتاح با حضور روحانیون سرشناس، از جمله ملا علی معصومی، برگزار شد» (مومن، ۱۳۸۶: ۳۶۸؛ به نقل از: حجازی، ۱۳۸۷: مصاحبه).

۱. در زمانی ساخته شد که هما زاهدی نماینده مردم همدان در مجلس شورا بود.

۲. به شرح احوال ایشان در بخش تأثیرگذاران در آ و پ همدان مراجعه شود.

۳. «سازمانی غیرانتفاعی با هدف ترویج تعلیم و تربیت اسلامی بر پایه روش‌های نوین آموزشی در ۱۳۲۴، به کوشش عباسعلی سبزواری (اسلامی)، از روحانیان تهران، تأسیس شد (دادگسترینیا، ۱۳۷۹: ۳-۱؛ برگرفته از: ویکی شیعه، ۱۳۹۹).

دبستان علمی؛ ح ۱۳۲۸ ش

«این دبستان دارای شش کلاس بود و مدرسان آن عبارت بودند از آقایان سید صادق حجازی^۱، محمدعلی معینی و سید باقر ساویزی، اولین دوره محصلان که شامل دوازده دانش‌آموز سال ششم بود. در سال ۱۳۲۸ فارغ‌التحصیل شدند.

هزینه مالی توسط افراد خیر و جامعه تعلیمات تأمین می‌شد. حتی زمانی که مدرسه گسترش پیدا کرد، کمک‌ها همچنان ادامه پیدا کرد. چنانکه آیت‌الله بنی‌صدر^۲، به همین منظور دعوت‌نامه‌ای از طرف خود برای بسیاری از متنفذین شهر همدان ارسال داشت (مومن، ۱۳۸۶: ۳۶۹-۳۶۸؛ به نقل از: دفتر مرکزی جامعه: ش ۱۶/همدان).

«جامعه تعلیمات همدان با برپایی مجالس اعیاد مذهبی به نشر فرهنگ اسلامی می‌پرداخت. چنانکه به مناسبت مبعث پیامبر(ص)، هر سال جشن باشکوهی برگزار می‌کرد» (همان: ۳۷۴-۳۷۲).

از فعالیت‌های اجتماعی مدرسه، شرکت‌دادن دانش‌آموزان در خرید اوراق قرضه در زمان ملی شدن نفت بود.^۳

۱. «متولد ۱۳۰۰. با مدرک دانش‌سرای مقدماتی به استخدام درآمد که به علت بیماری به همدان منتقل شد و در دبستان زنگنه و علمی به‌عنوان معلم ریاضی تدریس کرد. در مرکز تربیت معلمان دوره راهنمایی همدان فوق‌دیپلم گرفت (نگینی، ۱۴۰۰: مصاحبه شخصی).

۲. از روحانیون صاحب نفوذ و فعال در شهر همدان، پدر اولین رئیس‌جمهور ایران

۳. «دکتر مصدق برای نجات اقتصاد در تحریم فروش نفت، انتشار اوراق قرضه را در دستور کار قرار داد. در پیامی که سی‌ام آذرماه ۱۳۳۰ فرستاد، خاطر نشان کرد: «خرید برگ‌های قرضه ملی، گذشته از اینکه در بهبود وضع مالی دولت کمک مؤثر می‌کند، برای آتیه فرزندان خود نیز سرمایه فراهم سازید» (خدادادیان، ۱۳۹۵: پ ۲).

۲. مدارس ملی همایون و کوکب / آموزشگاه اسلامی دوشیزگان

اولین مدرسه ملی اسلامی دخترانه همدان بود که با هدف تقویت علمی و تربیت مذهبی دانش‌آموزان دختر در سال ۱۳۵۰ تأسیس شد. در آن دوره، به علت کمبود دبیر لیسانسه خانم، بیشتر دبیران مقاطع راهنمایی و دبیرستان، آقایان بودند. پیشنهاد تأسیس مدرسه‌ای با دبیران خانم، از جانب متشرعان شهر، به مرحوم محمد عالمی^۱ داده شد. وی با پذیرش این پیشنهاد، مجموعه‌ای تحت عنوان آموزشگاه‌های ملی اسلامی دوشیزگان تأسیس کرد.

«چون هدف این مجموعه استفاده از کارکنان اداری و آموزشی خانم بود، مرحوم عالمی بعد از پیگیری تأسیس، به نظارت در امور آموزشگاه اکتفا کردند و از خانم پیلهور^۲ برای مدیریت دبستان و از خانم لک^۳ برای مدیریت مقطع‌های راهنمایی و دبیرستان دعوت به همکاری نمودند. این دو مدیر که از فرهنگیان باسابقه شهر بودند، به جذب کادر موردنیاز پرداختند» (عالمی، ۱۳۹۸: مصاحبه شخصی). این مجموعه آموزشی از معدود مدارسی بود که در آن دوره سرویس حمل و نقل دانش‌آموزی داشت. اما دبیرستان آن‌ها نتوانست در بیش از پایه اول فعالیت کند و به علت دریافت شهریه کم و همکاری نکردن خیرین، از ادامه کار بازماند و حدود سال ۱۳۵۵ تعطیل شد.

۳. دبیرستان ملی البرز / کمک حال دانش‌آموزان بی‌بضاعت

این مدرسه اولین دبیرستان ملی همدان بود که فعالیت خود را با نیت خیرخواهانه شروع کرد و نزدهالی فرهنگ همدان کمتر نام‌آشناست. محل اولیه این مدرسه در ساختمان جنانی در خیابان شهدا بود، اما مدت زیادی از تأسیس آن نگذشته بود که به ساختمان دیگری منتقل شد. شهریه آن ۴۰ تومان بود که در موارد خیریه هزینه می‌شد (ولایی، ۱۴۰۲: مصاحبه شخصی). در کتاب تاریخ فرهنگ همدان آمده است: «در محل آرامگاه بوعلی، حدود مجسمه فعلی، قبل از خرابی و توسعه، از سال ۱۳۴۵ به بعد ساختمانی قدیمی بود که حیاطی بزرگ داشت. مالک آن مهدی مکارچی^۴ بود. اداره آن به عهده حسین بزمی، دبیر فیزیک، بود. آقای مکارچی سهمی از سود آن دریافت نمی‌کرد و به جای مبلغ خود، دانش‌آموزان بی‌بضاعت را معرفی می‌کرد» (زند، ۱۳۹۷: ۵۱۴).

۱. رئیس وقت دبیرستان ابن سینا.

۲. بانو صغرا پیلهور، متولد ۱۲۹۸، دیپلمه دانشسرای مقدماتی با ۳۱ سال سابقه اداری و آموزشی» (سند: ۲۹۷/۲۳۹۰۴).

۳. مدتی مدیر دانش‌سرای دختران بودند.

۴. از متمولان شهر بود که تعدادی دانش‌آموز و دانشجوی بی‌بضاعت و گاه با استعداد داخل را حمایت مالی می‌کرد.

در همدان
به تدریج
مدارس استثنائی
تشکیل شدند و
امکانات اولیه و
تخصصی آن‌ها
کامل تر شد

▣ مدرسه کودکان استثنائی

در سال ۱۳۴۷ دفتری به نام آموزش کودکان و دانش‌آموزان استثنائی در وزارت آپ تشکیل و فعالیت‌ها در قالب مدارس استثنائی و کلاس‌های خاص، شکل رسمی به خود گرفت (آپ استثنائی، ۱۳۹۹ پ: ۳).

در همدان نیز به تدریج مدارس استثنائی تشکیل شدند و امکانات اولیه و تخصصی آن‌ها کامل تر شد.

یکی از کارمندان اولیه این مجموعه در این باره می‌گوید: «در سال ۱۳۵۲ در محوطه مدرسه پهلوی، باشگاه معلمان ساخته شد و در سال ۵۳ اولین مدرسه استثنائی همدان در بخشی از این باشگاه، مشاوره فعلی - که هنوز کامل نشده بود - کار خود را با مدیریت آقای بابایی و تدریس همسرش شروع کرد. تعداد دانش‌آموزان کم بود، به صورتی که همه آن‌ها در یک خودروی مینی‌بوس جا می‌شدند. تا اینکه در سال ۵۴ به مدرسه «سوسن اکبری»^۱ که به شکل زیبایی تزئین و ساخته شده بود، با مدیریت خانم طاهرلو (فوق دیپلم کودکان استثنائی) منتقل شد و معلمان آن خواهر ایشان و آقای رضاپور بودند که در دو شیفت فعال بود (صبح، نایبنا و کم‌شنوا - بعدازظهر، کم‌توان‌ها). مدرسه مجانی بود و فقط پول سرویس می‌گرفت» (مبتغی، ۱۴۰۰: مصاحبه شخصی).

«مدرسه با دو کلاس شروع به کار کرد و اطلاعیه‌ای با این مضمون در سطح شهر منتشر شد که اگر، کودک عقب‌افتاده‌ای دارید به این مدرسه اعلام کنید. (برخی از خانواده‌ها علاقه‌ای برای معرفی فرزندان‌شان نداشتند) در دهه ۵۰ فعالیت‌های اداری این مجموعه به عهده کارشناسی ابتدایی بود که از سال ۶۱ به کارشناسی مستقلی تبدیل شد. از معلم‌ها آقایان ارسطوفر و خانم‌ها حسینی‌منزه، رضی، سیف، وزیر، و مجد و توکلی بودند. بخش نایبنايان بعدها به خیابان فرعی باباطاهر منتقل شد.^۲ در دهه ۸۰ مدرسه استثنائی موسی بن جعفر با اهداء زمین مرحوم دکتر حوائجی در پشت انبار نفت، ساخته شد.» (مولایی و موسوی ۱۴۰۰ - مصاحبه شخصی).

در سال تحصیلی ۵۷-۱۳۵۶ تعداد دانش‌آموزان این آموزشگاه ۱۰۴ نفر در بخش‌های ناشنوا، عقب‌مانده تحصیلی و معلولان بوده است (سند: ۲۶۴۳-۲۹۷-۹۱).

۱. «واقع در میدان شریعتی. اکنون بخش دیگری از باشگاه معلمان شده است که به همت آقای اکبری، مدیرکل وقت، ساخته شد. فرزند معلولی به همین نام داشته‌اند که فوت می‌کند. چون همدانی نبود، با خانواده ساکن باشگاه بود و به این مدرسه خیلی اهمیت می‌دادند. و بعد از انقلاب اسلامی به نام مدرس شد» (مبتغی، ۱۴۰۰: مصاحبه شخصی)

۲. «در فوت فرزند معلولش، بخش عمده‌ای از مدارس برای شرکت در مراسم تعطیل شدند و شورای نام‌گذاری، این مدرسه را به نام وی نام‌گذاری نمود.» (سیم بخش ۱۴۰۱: مصاحبه شخصی).

توجه آقای اکبری به معلولان از انتخاب منشی معلول برای دفتر کارش هویدا است. در این باره خودش می‌گوید: «قرار شد یک منشی انتخاب شود. ۲۵ نفر شرکت کردند. ولی سرانجام یک دختر معلول را انتخاب کردم. شکایت به وزیر شد» (اکبری، ۱۳۹۸: مصاحبه؛ سازمان اسناد ملی همدان).

۲. فرهنگ‌سرای فعلی شهرداری، خانه مرحوم پوستی‌زاده

□ اکابر، پیکار با بی‌سوادی، آموزش بزرگسالان

بر اساس مصوبه سال ۱۳۱۵ وزارت معارف و اوقاف جهت صدور گواهی‌نامه اکابر، در همدان در سال ۱۳۱۶، اولین گواهی‌نامه توسط اکابر شماره ۷ صادر شد (قشمی، ۱۳۹۶). در ضمن، در همان سال آموزشگاهی، با عنوان اکابر شبانه تا ششم ابتدایی، در بین مدارس همدان بوده است (دفتر ثبت گواهی‌نامه‌ها، ۱۳۱۷-۱۳۰۷).

در سال ۱۳۲۲ همدان و برخی از روستاهای تابعه آن ۱۳ مرکز آموزشی اکابر به شرح زیر داشته‌اند:

۱. دبستان ۱۵ بهمن؛ ۲. دبستان بوعلی؛ ۳. دبستان شاهپور؛ ۴. دانشسرای پسران؛
۵. دبستان ۱۷ادی و عصمتیه؛ ۶. دبستان شاهدخت؛ ۷. اسدآباد؛ ۸. بهار؛ ۹. رزن؛
۱۰. کبودرآهنگ؛ ۱۱. دمق؛ ۱۲. آجین؛ ۱۳. درجزین» (زند، ۱۳۶۷: ۴۷۵).

□ سپاه دانش

در سال ۱۳۵۵، تا دوره ۲۷، سپاهیان دانش در روستاهای همدان در کلاس‌های تک‌پایه، چندپایه و بزرگسالان فعالیت آموزشی داشتند. (دفتر هماهنگی آمار، ۱۳۵۶: ۱۳۴).

گفتار شفاهی برخی از فرهنگیان که برای سربازی به سپاه دانش پیوسته بودند، گواه بر این است که در آن دوره فعالیت آن‌ها در روستاهای فاقد امکان اولیه آموزشی، در حد قابل قبول و مفید بوده است. برخی از آن‌ها به پیشنهاد اداره فرهنگ وقت برای ادامه خدمت در روستاها به استخدام رسمی درآمده‌اند.

همچنین، برخی دانش‌آموختگان روستایی توسط سپاهیان دانش، از تعدادی از آن‌ها به نیکی یاد می‌کنند و گاه خاطراتی به یادماندنی از آن‌ها دارند. از جمله، فردی موفق در امر تحصیل و کارآفرین، از روستاهای حومه همدان، با بیان برخی از خاطرات درباره معلم جوان سپاه دانش در اوایل دهه ۵۰ می‌گفت: «اگر سپاه دانش به روستای^۱ ما نمی‌آمد و دوره ابتدایی را به ما آموزش نمی‌داد، هنوز من چوپان روستا بودم» (حمیدی، ۱۳۹۸: مصاحبه شخصی).

به تدریج مراکزی تخصصی برای آموزش این گروه ساخته شدند. «در زمان آقای احمد اکبری^۲، در دبستان هاتف^۳، ساختمان آموزشی سپاه دانش دختران بنا شد» (زند، ۱۳۹۷: ۴/۱۴).

۱. روستای باباعلی؛ حدود ۲۰ کیلومتری جاده همدان؛ سنندج

۲. مدیر کل فرهنگ. شرح احوالش می‌آید.

۳. چهارراه امیرکبیر، کنار دبیرستان مهدیه

رئیس (ابراهیمی) و سپاهیان دانش همدان (۱۳۴۳)

□ اصل چهار ترومن و سپاه صلح

«این اصل توسط رئیس جمهور وقت آمریکا برای کشورهای در حال توسعه تصویب شد.^۱ بخش فرهنگی از مهم‌ترین برنامه‌های اصل چهار بود که تا پیروزی انقلاب اسلامی در ۲۲ بهمن ۱۳۵۷ در قالب نهادهای فرهنگی وابسته به آمریکا ادامه داشت. در شهر همدان نیز اتافی برای نظارت بر اجرای این اصل در اداره فرهنگ وقت در نظر گرفته شده بود. در این باره، در سال‌نامه دبیرستان پهلوی آمده است: «آقای ذکائی^۲، بعد از آنکه تشکیلات اصل چهار آغاز شد، در این قسمت فعالیت نمودند و اینک نماینده اداره همکاری‌های فرهنگی استان پنجم در همدان می‌باشند. تشکیل کنفرانس‌های فرهنگی برای آموزگاران شهرستان‌های ملایر، نهاوند، همدان، تویسرکان، بیجار و سنندج، از اقدامات ایشان بوده. مخصوصاً در تهیه شیرخشک برای مدارس باید ایشان را مؤثر دانست (سال‌نامه دبیرستان پهلوی، ۱۳۳۴: ۲۵)».

در همدان نیز مدارسی تحت عنوان نمونه در همان اوان در نظر گرفته شدند. از جمله مدرسه‌ای در خیابان باباطاهر^۳ بود که در آن به رعایت نکات بهداشتی و آموزش رفتار اجتماعی دانش‌آموزان اهمیت زیادی داده می‌شد. «دبیرستان دکتر شریعتی فعلی هم مدتی به این منظور انتخاب شد که در آن کلاس‌ها با دروس تخصصی موضع‌بندی شده بود

۱. هری اس ترومن، از چهار اصل نام برد: «ما برای اینکه پیشرفت خود را در اختیار مناطق عقب‌مانده قرار بدهیم، این دوره را آغاز می‌کنیم. می‌توانیم ملت‌ها را از علوم و فنون برخوردار سازیم تا بتوانند به زندگی بهتری دست یابند» (ابراهیم‌زاده، ۱۳۹۲: پ ۲). البته لازم به ذکر است که این فعالیت‌های فرهنگی در راستای ادامه تسلط استعماری و نفوذ فرهنگی خود به ملت‌های مستعمره با روش نرم بوده است و قطعاً در جهت منافع ملی کشور ما نبوده است.

۲. تحصیلات ایشان در فلسفه و علوم تربیتی

۳. نزدیک مسجد میرزا داوود

و دانش‌آموزان در ساعات آن دروس به همراه دبیران مربوطه به آن کلاس‌ها می‌رفتند» (جهان‌پور، ۱۴۰۰: مصاحبه شخصی).

در همدان نیز گروه سپاهیان صلح در آموزش زبان انگلیسی فعال بودند. سندی در رابطه چگونگی و سال‌های فعالیت آن‌ها در مدارس همدان دیده نشد. اما یکی از دانش‌آموزان آن دوره می‌گوید:

«در دبیرستان ابن‌سینا در تابستان سال ۱۳۴۷ در آموزش زبان انگلیسی توسط مدرسین خانم و آقای آمریکایی که به‌صورت مجانی بود، شرکت داشتم. وضعیت برای ما جذاب بود. همین دوره در دبیرستان شاهدخت نیز برای دختران برقرار بود» (شیری، ۱۴۰۰: مصاحبه شخصی).

یکی دیگر از دانش‌آموختگان همین دبیرستان می‌نویسد:

«بعضی از تابستان‌ها آمریکایی‌ها در دبیرستان ابن‌سینا کلاس زبان انگلیسی می‌گذاشتند. آن‌ها به نام سپاه صلح خوانده می‌شدند. دیدند انگلیسی من بد نیست، گفتند: تو تابستان بیا اصفهان، تا کلاس‌های سطح بالاتری را برایت بگذاریم. پدرم که روحش شاد، مرا به اصفهان برد و در عمل به من نمایاند که به مصلحت تو نیست نزد این‌ها بمانی!» (رحماندوست، ۱۳۹۷: ۱۰).

تغذیه رایگان

در مدارس همدان در دهه پنجاه تا مقطع متوسطه تغذیه رایگان برقرار بود. اما برخی دانش‌آموزان از تغذیه به‌درستی استفاده نمی‌کردند. دیده می‌شد شیر پاکتی را به زمین می‌ریختند یا پنیرهای خارجی را پاکن می‌گفتند و برخی از آن‌ها را که قالبی سفت و زردرنگ داشتند و با ذائقه‌شان خوش نمی‌آمد، به‌طرف هم یا دیوار پرتاب می‌کردند. بهترین تغذیه میوه‌هایی مثل موز و سیب لبنان بودند که در برخی از روزها با خوراک لوبیا یا پسته همراه بود. تعدادی از دانش‌آموزان با پسته‌ها تاک یا جفت بازی می‌کردند و در صورت بُرد، چند مشت پسته به خانه می‌بردند.

یکی از مدیران مدارس ابتدایی همدان درباره خرید اغذیه و نحوه توزیع آن می‌گوید: «ابتدا به مدیران مدارس پول نقد می‌دادند تا خودشان مواد اولیه را تهیه کنند. یکی از اولیای دانش‌آموزان مدرسه ما (دبستان پهلوی) که میوه‌فروشی داشت، برای ما میوه را کنار می‌گذاشت. اما چون برای همه مدیران، به‌خصوص مدارس دخترانه، کار سختی بود، خود اداره به مدیریت آقای وزیری این کار قبول کرد. به‌نوبت مدیران می‌رفتند و به توزیع اقلام خوراکی کمک می‌کردند. از جمله شیرهای پاستوریزه که با بسته‌بندهای سه‌گوش از اراک می‌آمد و قبل از توزیع به مدارس، سلامت آن‌ها را آزمایش می‌کردند» (زرین صدف، ۱۴۰۱: مصاحبه شخصی).

تظاهرات معلمان و دانش آموزان همدان بعد از تظاهرات مهر - میدان مرکزی (۱۳۵۷)

□ مدیران اداره

ذکر شرح حال معلمان فرزانه و تأثیرگذار در آموزش و پرورش، فرصت دیگری می‌طلبد. در این مختصر به ذکر نام مدیران و سرپرستان اداره آموزش و پرورش همدان در این دوره خاص اکتفا می‌شود:

سید معزالدین مهدوی (۱۳۲۱-۱۳۱۹، بار دوم: ۱۳۲۸-۱۳۲۶)؛ علی اکبر مشکین (۱۳۲۲-۱۳۲۱)؛ علی محمد آزاد (سرپرست ۱۳۲۱، بار دوم؛ ۱۳۲۴-۱۳۲۲)؛ کاظم ثقفی (سرپرست ۱۳۲۴)؛ محمد کامکار پارسی (۱۳۲۴)؛ احمد قاسمی (۱۳۲۵)؛ هادی نظری (۱۳۲۵)؛ حسین شکیبیا (۱۳۲۶-۱۳۲۵، بار دوم ۱۳۳۰-۱۳۲۹)؛ عبدالحسین آقاخانی (۱۳۲۶)؛ حسین رضوی (سرپرست ۱۳۲۸)؛ کاظم معصوم خانی (۱۳۳۱-۱۳۳۰)؛ سید محمود ابطحی (۱۳۳۱)؛ نصرالله شهروان (۱۳۳۳-۱۳۳۲)؛ میرهاشمی (۱۳۳۷-۱۳۳۳)؛ نقی ایزدیار (سرپرست ۱۳۳۷)؛ حسین بطحائی (۱۳۴۰-۱۳۳۷)؛ عبادی (سرپرست ۱۳۴۱)؛ مهدی قریب (۱۳۴۳-۱۳۴۱)؛ محاسب (۱۳۴۴-۱۳۴۳)؛ احمد کلافچی (سرپرست ۱۳۴۴)؛ سید محمد هدایتی (سرپرست ۱۳۴۴)؛ اعظم شکوهی (۱۳۴۷-۱۳۴۴)؛ افراسیابی (۱۳۴۸-۱۳۴۷)؛ نوربخش (سرپرست از ۱۳۵۰-۱۳۴۸)؛ احمد اکبری (۱۳۵۵-۱۳۵۰)؛

محمد مهدی ستوده (۱۳۵۵-۱۳۵۶)؛ منتظری (۱۳۵۷-۱۳۵۶)؛ عبدالمجید ذوالریاستین (۱۳۵۸-۱۳۵۷)؛ (موزه مدرسه، ۱۴۰۰؛ سازمان اسناد؛ ۱۴۰۰).

آنچه در اینجا ارائه شد، نمونه‌ای از همت معلمان این کهن‌شهر در احیای مدارس بود که جلوه واقعی و تفصیلی ایشان در این کوتاه مجال و اندک بضاعت، به تحریر نمی‌آید. روحشان شاد باد!

منابع

۱. آموزش و پرورش استان. ثبت گواهی‌نامه‌های ششم ابتدایی و متوسطه (۱۳۱۷-۱۳۰۷). دفتر امتحانات تا سال ۱۳۵۳.
۲. اداره کل مطالعات و برنامه‌ها. اداره آمار ۱۳۴۴.
۳. رحیمی، مسعود و تیموری فرد. آ و پ همدان در اوایل دوره سوم نظام نوین ایران. به روایت اسناد ۱۳۰۶. سازمان اسناد ملی ایران. مدیریت غرب کشور. ۱۳۷۲.
۴. رحماندوست، مجتبی. یاد باد آن روزگاران یاد باد. همدان‌نامه. سال اول. ش ۱۳. ۱۳۹۷.
۵. رضویان، امیر شهاب. اسناد خانوادگی. ۱۳۹۸.
۶. زنده، عباس. تاریخ و فرهنگ و معارف همدان. برکت کوثر. ۱۳۹۷.
۷. دفتر هماهنگی برنامه‌ها و آمار. آمار وزارت آ و پ. معاونت طرح‌ها و بررسی‌ها. ۱۳۵۶-۱۳۵۰.
۸. سازمان اسناد و کتابخانه ملی. مدیریت غرب/همدان. ۱۴۰۰-۱۳۹۷.
۹. سال‌نامه دبیرستان پهلوی همدان. سال تحصیلی ۱۳۳۵-۱۳۳۴ بوعلی همدان.
۱۰. موزه مدرسه همدان. ضمیمه دبیرستان ابن‌سینا (۱۴۰۱-۱۳۹۷).
۱۱. مومن، ابوالفتح. انقلاب اسلامی در همدان. ج ۱. مرکز اسناد انقلاب اسلامی. ۱۳۸۶.
۱۲. مومن، ابوالفتح. خیزش دانش‌آموزی (واکاو) قیام دانش‌آموزان همدان در سیم‌ماه مهر ۱۳۵۷). سفیر ارده‌ها. ۱۳۹۸.

منابع اینترنتی

۱. آ و پ استثنائی کشور. تاریخچه آ و پ استثنائی. ۱۳۹۹.
2. <http://csdeo.ir/index.jsp?fkeyid=&siteid=1&pageid=304#>
۳. ابراهیم‌زاده، فرزانه. کمر بند فرهنگی در مقابل کمونیسم نظامی. سوغاتی که آمریکایی‌ها به روستاهای ایران بردند. ۱۳۹۲.
4. <http://tarikhirani.ir/fa/news/7741/%D%A%A9%D9-%D8%B1%D8%A8%D9%86%D8%AF-%D9%81%D8%B1%D9%87%D9%86%D8%A8%D9%84-%D8%AF%D8%B1-%D9%85%D9%82%D8%A7%D8%A8%D9%84-%D9%85%D9%88%D9%86%DB%8C%D8%B3%D9%85-%D9%86%D8%B8%D8%A7%D9%85%DB%8C-%D8%B3%D9%88%D8%BA%D8%A7%D8%AA%D8%A9%D9%87-%D8%A2%D9%85%D8%B1%D8%A7%DB%8C-%D9%87%D8%A7-%D8%A8%D9%87-%D8%B1%D9%88%D8%B3%D8%AA%D8%A7%D9%87%D8%A7%DB%8C-%D8%A7%DB%8C%D8%B1%D8%A7%D9%86-%D8%A8%D8%B1%D8%AF%D9%86%D8%AF>
۵. خدادادیان، فرشید. کروئولوژی تاریخ نفت در ایران. یکم دی‌ماه ۱۳۳۰. اوراق قرضه؛ تلاش در زمینه اقتصاد سیاسی نفت. ۱۳۹۵.
6. <http://www.petromuseum.ir/content/17/%DB%8C%D8%A7%D8%AF%D8%AF%D8%A7%D8%B4%D8%AA-%D8%B1%D9%88%D8%B2/682/%D8%A7%D9%88%D8%B1%D8%A7%D9%82-%D9%82%D8%B1%D8%B6%D9%87-%D8%AA%D9%84%D8%A7%D8%B4-%D8%AF%D8%B1-%D8%B2%D9%85%D8%B5%D8%A7%D8%AA-%D8%B3%DB%8C%D8%A7%D8%B3%DB%8C-%D9%86%D9%81%D8%AA>
۷. دادگستر، ۱۳۷۹: ۳-۱. برگرفته از ۱۳۹۹.
8. <https://fa.wikishia.net>

۹. عزیزی نژاد، پرویز. گفت‌وگو با مهندس پرویز عزیزی‌نژاد. خیر دانشگاهی و واقف ساختمان نوآوری. دانشگاه صنعتی ارومیه. ۱۳۹۹.

<https://uut.ac.ir/find.php?item=24.1098.4292.fa>

۱۰. قشعی، سید امیر. گنجینه ابن‌سینا (مدارس قدیمی همدان). ۱۳۹۶ تا ۱۴۰۰.

@ganjine10

مصاحبه‌ها

۱. احمدی، محمود؛ سردفتردار اسناد رسمی. ۱۳۹۸.
۲. اکبری، احمد؛ مدیرکل آ و پ همدان. مصاحبه‌گر، سازمان اسناد همدان. تاریخ شفاهی. ۱۳۹۸.
۳. جهان‌پور، علی؛ نویسنده و بازنشسته آ و پ. ۱۴۰۰.
۴. سیم‌بخش، ناصر؛ بازنشسته آ و پ. ۱۴۰۱.
۵. شبیری، سید محسن؛ دبیر بازنشسته آ و پ. ۱۴۰۰.
۶. شکران، جعفر؛ دبیر بازنشسته آ و پ. ۱۴۰۰.
۷. زند، عباس؛ نویسنده و بازنشسته آ و پ. ۱۳۹۸.
۸. زرین‌صدف، محمدرضا؛ بازنشسته آ و پ. ۱۴۰۱.
۹. عالمی، پری؛ بازنشسته آ و پ. ۱۳۹۸ و ۱۴۰۳.
۱۰. قدکچی، اسماعیل؛ نویسنده و دبیر بازنشسته آ و پ. ۱۳۹۸ و ۱۴۰۰.
۱۱. مبتغی، آیت‌الله؛ بازنشسته آ و پ استثنائی. ۱۴۰۰.
۱۲. معینی‌فر، پرویز؛ شغل آزاد. ۱۳۹۹.
۱۳. موسوی، محمد؛ بازنشسته آ و پ استثنائی. ۱۴۰۰.
۱۴. مولائی، علی‌رضا؛ بازنشسته آ و پ استثنائی. ۱۴۰۰.
۱۵. ولایی، حمید؛ شغل آزاد. ۱۴۰۲.
۱۶. نگینی، مهدی؛ بازنشسته آ و پ. ۱۴۰۰.